

1929 DÜNYA İKTİSADİ KRİZİ, OTORİTERLEŞEN DEVLETLER VE TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Berkan GÜNGÖR*

Fatmanur AKSÖZ**

ÖZ

Kuşku yok ki insanlık tarihi boyunca krizler somut bir gerçek olarak süregelmiştir. Tarih boyunca gerek doğal kaynaklı gerek yapay kaynaklı yaşanan birçok kriz insanlığı derinden etkilemiş ve insanlığa çok ciddi zararlar vermiştir. Ancak 1929 Dünya İktisadi Krizi, tarihte insanlığın yaşadığı en büyük iktisadi kriz olarak kayıtlara geçmiştir. İktisadi hayatta yaşanan olayların siyasal hayata etki ettiği de su götürmez bir gerçektir. Nitekim dünya siyaseti her zaman iktisadi ilişkiler ve sistemler etrafında şekillenmektedir. Politikaların, devletlerin, toplumsal dönüşümlerin, coğrafyaların, tarihlerin, anayasaların ve hatta dinlerin bile şekillenmesinde iktisadın etkisi küçümsenemeyecek derecede fazladır. Bu bağlamda da bu çalışmada, 1929 Dünya İktisadi Krizi sonucunda devlet sistemlerinde ve uluslararası ilişkilerde yaşanan değişimler, krizin etkileri bakımından incelenmiştir. Araştırma sonucunda 1929 krizi sonrası dünyada kabul edilen devletçi politikalar ile devletlerin giderek otoriterleştiği ve bunun da İkinci Dünya Savaşı'na giden süreci hızlandırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca hiçbir zaman kapitalist sisteme tam olarak entegre olamamış olan Türkiye'nin de, dünyaya ayak uydurmak için dünya ile paralel olarak yaşadığı gelişmeler de ele alınmıştır. Nitekim araştırmadan çıkarılması gereken en temel sonuçlardan birisi, iktisat ile siyasetin her zaman bir bütün olarak ele alınması gerekliliğidir.

Anahtar Kelimeler: 1929 Krizi, devletçilik, otoriter, kapitalizm, sosyalizm

1929 WORLD ECONOMIC CRISIS, AUTHORITARIAN STATES AND REFLECTIONS ON TURKEY

ABSTRACT

Undoubtedly, crises have continued as a concrete fact throughout human history. Many crises experienced both naturally and artificially throughout history have deeply affected human beings and caused serious damage to humanity. However, the World Economic Crisis of 1929 was recorded as the biggest economic crisis of humanity in known history. It is an indisputable fact that events in economic life affect political life. Indeed, world politics has always been shaped around economic relations and systems. The impact of economics on the shaping of policies, states, social transformations, geographies, histories, constitutions and even religions is immeasurable. In this context, the changes in state systems and international relations as a result of the 1929 World Economic Crisis were examined in terms of the effects of the crisis in this study. As a result of the research, it was determined that states became increasingly authoritarian with the statist policies adopted in the world after the 1929 crisis and this caused the Second World War. Also, Turkey which could not fully integrate into the capitalist system, its developments being in parallel with the world in order to keep up with the world are also discussed. As a matter of fact, one of the main conclusions to be drawn from the research is that economics and politics should always be handled as a whole.

Keywords: 1929 Crisis, statism, authoritarian, capitalism, socialism

*Öğretim Görevlisi, Kastamonu Üniversitesi, Rektörlük, Teknoloji Transfer Ofisi, Kastamonu, bgungor@kastamonu.edu.tr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6135-2793>

** Araştırma Görevlisi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Şanlıurfa, f.askoz@harran.edu.tr
Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi, Kamu Yönetimi, Şanlıurfa,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4765-0986>

GİRİŞ

Siyaset, neredeyse her aşamasında iktisatla ve toplumla iç içe geçmektedir. Oy kullanma davranışları, parti sistemleri, toplumsal bölünmeler ve çatışmaların temel kaynağı iktisattır. Bir ülkedeki siyasi partilerin vaatleri de genelde işsizliği azaltmak, enflasyonu düşürmek, büyümeyi artırmak gibi iktisadi eksenlerde gelişmektedir. Nitekim seçim sonuçları da genelde ülkenin iktisadi vaziyetine göre şekillenmektedir. Yani siyaset, iktisadi ve toplumsal gelişmeler ele alınmadan anlaşılamayacaktır (Heywood, 2012: 237). Devletlerin, siyasetin, politikaların, toplumsal dönüşümlerin, tarihlerin, coğrafyaların, anayasaların ve hatta dinlerin bile şekillenmesinde iktisadi değişimlerin ve olayların etkisi yadsınamayacak derecede fazladır.

Günümüzün modern dünya sistemi, kapitalist bir dünya ekonomisine dayanmaktadır. Kapitalizm feodal dönemi sonlandırmış; şatoların, köylerin ve sözde entelektüellerin barış havalarını bozmuş; böylece de ekonomik başarılarla dayalı yeni bir sosyal sınıftan yararlanmışır (Schumpeter, 2010: 151). Bu kapitalist ekonomi 16. Yüzyıldan beri Amerika ve Avrupa kıtalarının bazı kısımlarında oluşarak, tüm dünyayı içine alacak şekilde genişlemiştir (Wallerstein, 2016: 99). Kapitalizm her ne kadar İngiltere'de doğmuşsa da, batı kültürü İngiliz sistemine pek de uymayan bir kapitalizm imajı geliştirmiştir. Nitekim İngiltere'de kapitalist ekonominin kaynağı toprak sahipleri iken, batı kapitalizminin kaynağı tüccarlar yani burjuva sınıflarıdır (Wood, 2017: 17).

Kapitalizm doğası gereği yükselişler ve krizlerle yaşamaktadır (Troçki, 1921). Yani modern kapitalizmde krizler bir istisna değil standarttır (Roubini ve Mihm, 2012: 23). Ancak yine de bütün krizleri kapitalist sistemin doğasına yıkmak kapitalizmi her türlü felaketten sorumlu tutmak özellikle de komünist ve sosyalist yazarların önyargılı yorumlarıdır. Nitekim kapitalizm öncesi hayatın pürüzsüz ve huzurlu bir dünya gibi göstermektedirler ve bu da oldukça hatalı ve abartılı bir görüştür (Ülgener, 2006: 9).

Yine de kabul etmek gerekir ki 1929 Dünya İktisadi Krizi hem dünyanın hem de kapitalizm tarihinin görmüş olduğu en büyük bunalımdır (Kazgan, 2008: 43). Daha uzlaşmacı bir yaklaşım ile krizi tek bir sebebe bağlamak yerine hem parasal hem de para dışı faktörlerin bir araya gelmeleri sonucu doğduğunu söylemek ve hatta krizin kökenlerini Birinci Dünya Savaşı'na dayandırmak da makul bir yaklaşım olacaktır (Güran, 1991: 168). Nitekim tüm siyasi ve iktisadi dengeleri alt üst eden savaştan sadece 10 yıl sonra, liberal ekonomi tarihinin ilk ve en büyük krizini yaşamıştır (Taşar, 2016: 167).

Tüm dünyada önemli sorunlara yol açan krizin nedeni iktisatçılar arasında hala tam olarak belirlenebilmiş değildir (Galbraith, 2009: 180). Klasikler krizin nedenini reel ücretlerin yüksek olmasına bağlamışlardır. Keynes ise krizin nedeninin efektif talep yetersizliği olduğunu ileri sürmüştür. Monetaristler para arzının zamanında ve yeterince arttırılmamasını krizin nedeni olarak görmüşlerdir. Yeni klasiklere göre ise krizin nedeni beklentilerin olumsuz şekillenmesidir (Bilgili, 2012: 115).

“1929 Dünya Ekonomik Bunalımı neticesinde devlet olgusu daha da vurgulanan bir olgu halini almıştır. Dünya çapında etkili olan ekonomik kriz ve bunalım, devletin kamusal alandaki hükümranlığını daha da arttırmasının yanı sıra, devleti piyasalara müdahale eden, ekonomik politikaları yönlendiren, sosyal açıdan yardıma muhtaç kesimleri finanse eden bir ‘Refah Devleti’ne dönüştürmüştür. Devletin sosyal, siyasal ve ekonomik sorumluluklarının gitgide artması hem toplumsal anlamda bir bağımlılık kültürü yaratmış, hem de devlet tarafından sunulan hizmetlerde verimlilik ve etkinlik unsurlarının göz ardı edilmesine neden olmuştur.” (Demirel, 2006: 105). Ayrıca 1929 Krizi'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında bir kıvılcım etkisi yarattığı da söylenebilecektir (Eğilmez, 2010).

Araştırmanın temel amacı, krizin yarattığı köklü değişimleri anlamlandırabilmektir. Bu amaçla da öncelikli olarak kriz öncesi ortam ele alınmış ve akabinde de krizin nedenleri ve sonuçları incelenmiştir. 1929 Dünya İktisadi Krizi sonucunda krizden etkilenen devletlerin ne gibi tedbirler

aldıkları, bu tedbirlerin devlet yapılarını nasıl etkiledikleri ve devletlerin giderek nasıl otoriterleştikleri, krizin dünya ve Türkiye siyasetinde ve yönetiminde nasıl değişiklikler meydana getirdiğini açıklamak amaçlanmıştır.

1929 DÜNYA İKTİSADİ KRİZİ

1929 Dünya İktisadi Krizi, ABD merkezli ortaya çıkmış olmasına rağmen dünyanın her yerinde etkisini hissettiren bir vaka olmuştur. 1929 tarihinde ortaya çıkmış ve 1930'lu yıllar boyunca devam etmiş; bu sürece de Büyük Buhran veya Büyük Bunalım isimleri verilmiştir. 1929 krizinin birçok sosyo-ekonomik sonucu vardır ancak bu çalışmada krizin devletler üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Kriz öncesi ortam

1929 Dünya İktisadi Krizinin meydana gelmesinde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan gelişmeler önemli bir role sahiptir (Barışık ve Barış, 2015: 241). Birinci Dünya Savaşı neticesinde tüm dünyada ekonomik düzen altüst olmuştur. Savaştan sonra galip devletlerin mağlup devletlere imzalattıkları çok ağır şartlar içeren antlaşmalarla birlikte devletler arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler çıkmaza girmiştir (Armaoğlu, 1987: 145-146). Savaşın yol açtığı kayıplar ve yıkım, devletlerin ekonomilerini sarsmış; yeniden yapılanma, ulaşım, haberleşme ve fabrikalar için devletlere büyük maliyetler açmıştır (Kuyucuklu, 1985: 243). Ayrıca savaş sonrası dönemde 19. Yüzyılın burjuva sistemi yara almış, milliyetçilik akımı Meksika'dan Çin'e, Türkiye'den Rusya'ya oldukça geniş bir alanda yayılmaya başlamış; bağımsızlık ve sömürgecilikten kurtulma hareketleri görülmüştür (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 84).

Her ülkeyi etkileyen bu savaştan en az yara ile Amerika çıkmıştır (Nere, 1980: 8). 1929 krizinin arkasındaki temel sebep de Amerika'nın birinci dünya savaşından diğer ülkelere göre nispeten güçlü çıkmasıdır. Ülkelerin Amerika'dan gerek karşılığını ödeyerek gerek Amerika'nın kredi vermesiyle savaş araçları ve tarımsal mallar almaları Amerika'nın sanayisini güçlendirmiş ve tarımının da gelişmesine yol açmıştır. Dahası bu dönemde Avrupa ülkelerinin altın stokları Amerika'ya akmış ve neticesinde Avrupa altın veya altına dayalı para sistemlerini bırakmak zorunda kalmıştır. Böylece Avrupa ülkeleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'dan yüklü borçlar almışlar ve kendi stoklarını tüketmişlerdir (Bulut, 2003: 79; Kuyucuklu, 1985: 249).

Savaştan sonra aşırı şekilde paraya ihtiyaç duyan Avrupa ülkeleri Altın Standardı para sistemini terk ederek karşılıksız para basmaya başlamışlardır. Bu durum Avrupa'da hızla enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Dahası yatırımcılar tasarruflarını karşılıksız para basan piyasaya sahip ülkelere çekerek, altın standardını koruyan ABD bankalarına yöneltmişlerdir. Böylece ABD'de önemli bir likidite bolluğu meydana gelmiştir ve bu likidite akışı ABD borsasının hızla yükselmesinde önemli bir role sahiptir (Barışık ve Barış, 2015: 242). Dolayısıyla savaş sonrası süreçte ekonomilerini yapılandırmak isteyen ülkelerin Amerika'ya başvurusuyla Amerika dünyanın en alacaklı ülkesi haline gelmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 86-87). Özetle savaştan daha az yıpranarak çıkan ABD'de 1919 yılından itibaren hızlı bir ekonomik gelişme görülmüştür (Tekeli ve İlkin, 1977: 8).

Savaş sonrası ilk yıllarda ülkeler savaşta yok olan veya eksilen dayanıklı tüketim malları ve sermaye stoklarını tekrar yerine koymaya yönelik gelişmelerde bulunmuş böylece hızlı bir ekonomik büyüme yaşanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 3). Bu kısa ancak etkili aşırı büyüme*** spekülasyonların¹ ve banka kredilerinin artırdığı talep ile beslenen bir büyüme olmuştur (Barışık ve Barış, 2015: 241).

1920'li yılların yüksek üretiminin talebi doyurduğuna ve bu nedenle de azalttığına dair inançlar olsa da, aslında bunu kanıtlayan bir durum yoktur. Hatta bazı çalışmalar durumun aslında tam tersi yönde

*** Boom

¹ “Kurgusal, sapıtıcı.”

olduğunu, yani otomobil, seyahat, elbise ve hatta yiyeceğe dair tüketim kapasitesinin devamlı geliştiğini göstermiştir (Galbraith, 2009: 182). 1921 yılına gelindiğinde ise stokların karşılanması ve talebin azalması sonucunda fiyatlar hızla düşmüş ve büyüme yavaşlamıştır. Ancak 1922 yılından itibaren dünya genelinde ekonomi tekrar gelişmiş ve canlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 3). Ayrıca ekonomik büyümenin oldukça hızlı olduğu bu dönemde spekülasyon güdüler neticesinde gayrimenkul olan talepte ciddi bir artış gerçekleşmiştir (Barışık ve Barış, 2015: 242).

1929 yılına gelindiğinde ABD başkanı Calvin Coolidge, görevi bırakmadan birkaç gün evvel her şeyin yolunda olduğunu ve hatta hisselerin güncel fiyatlara göre de ucuz olduğunu beyan etmiştir. Nitekim Coolidge aslında ya neler döndüğünü hiç anlayamamış ya da sorumluluğun Merkez Bankası'nda olduğunu düşünerek kendini rahatlatmıştır. Bu dönemde yükselişten rant sağlayan ve bu nedenle de yükselişin devam etmesini isteyen yetkili merciler de mevcuttur, bu yükselişin çılgın bir spekülasyon olduğunu ve bir felaketin geleceğini bekleyen yetkili merciler de mevcuttur. Ancak şu bir gerçektir ki borsa yükselişleri de her yükseliş gibi sona ermek zorundadır (Galbraith, 2009: 37-39).

Amerikan piyasalarında gazeteler tarafından da “tahmin edilemez piyasa” olarak adlandırılan inişli çıkışlı bir dönem başlamıştır. Spekülatörlere karşı tavrı hiç bilinmeyen Hebert Clerk Hoover, ABD başkanı olmuştur. Hoover'ın başkanlığından sonra piyasa birkaç hafta güçlü kalmayı başarmıştır (Galbraith, 2009: 48). Ancak Hoover'ın başkanlığından henüz 7 Ay sonra, New York Borsası çökmüş ve Dünya tarihinin en büyük krizi patlak vermiştir. Borsanın çökmesi krizin temel sebebi değildir ancak, büyük buhranın oldukça açık bir işaretidir (Güran, 1991: 167).

Krizin nedenleri

1929 krizi patlak verdiğinde her ülke krizin sorumlusunun başkası olduğuna inanma eğilimindedir. Nitekim ABD Başkanı Hoover da ısrarla buhrandan Avrupa'yı sorumlu tutmuştur (Kindleberger ve Aliber, 2014: 239). Kriz öncesi ortam bu şekildeyken krizin nedenleri de aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Galbraith, 2009: 185; Turan, Z. 2011: 58-59; Eğilmez, 2012):

i. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da tekelleşen mali güce sahip büyük şirketler krizin birinci sebebidir. 1929 yılına gelindiğinde şirketler Amerikan ekonomisinin yüzde ellisi üzerinde söz sahibi durumdadır. Bu durum tek bir şirketin iflasının bile ekonomiyi sarsmakta yeterli olacağını göstermiştir.

ii. Bankaların kötü yapılması krizin ikinci sebebidir. Bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen yasalar bulunmamaktadır. Zayıf banka yapısı, bankalar arasında bir domino etkisine neden olmuştur. Yani bir bankanın batması tüm bankaları sert bir şekilde etkilemiştir.

iii. Başkan Hoover'ın ekonomi yönetimindeki tecrübesizliği krizin üçüncü sebebidir. Hoover yönetimi, 1920'li yıllarda etkin olan liberal ekonomi anlayışına göre devletin ekonomiye müdahale etmemesini uygun görmüştür. Fakat 1929 krizine devlet müdahalesinin olmayışı oldukça maliyetli sonuçlara yol açmıştır. Sonrasında başkanın müdahale kararı için geç kalınmış ve müdahale başarılı olamamıştır. Hoover'ın ekonomideki tecrübesizliğinin başka bir göstergesi de altın standardına bağlı kalmakta ısrarcı olmasıdır. Böylece hükümet altına bağlı olmayan para basmayı reddetmiş ve sıkı bir para politikası izlemiştir. Bunun sonucunda piyasada para sıkıntısı yaşanmış ve ekonomik faaliyetler durmuş; neticede reel sektör küçülmüştür. Bu durumda işsizlik artarken gelir azalmıştır. Ayrıca bu dönemde ünlü ekonomistlerin tavsiyeleri de durumu giderek kötüleştiren bir konuma düşmüştür.

iv. 1929 yılına gelindiğinde zenginlerin aşırı zengin olduğu, yani oldukça adaletsiz bir gelir sistemi mevcudiyeti bu krizin dördüncü sebebidir. Nitekim yüksek gelirli olanların nüfusa oranı %5 iken, ekonomideki payları 1/3'tür.

v. Kötü şirket yapıları krizin beşinci sebebidir. Birçok Amerikan şirketi kapılarını çok sayıda girişimciye ancak aynı zamanda da rüşvetçi, hileci, uçkâğıtçı ve dolandırıcıya da açmıştır.

vi. Son sebep ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın diğer Avrupa ülkelerinin kreditorü olmasıdır. Amerika, İngiltere ve Almanya'dan kredilerini ve tazminatlarını altın olarak ödemelerini istemiş ancak dünyadaki altın stokları yetersiz kalmıştır. Olan stoklar da zaten Amerika'nın yönetimindedir. Bu nedenle borçlu ülkeler ödemelerini mal ve hizmet olarak yapmış ama bu da Amerika'nın kendi mal ve hizmet sektörünü negatif etkilemiştir. Amerika son olarak gümrük duvarları koymayı çare olarak görse de bu durum sadece dış ticareti küçültmüştür. Neticede Amerika verdiği kredileri geri alamamıştır.

Tüm bu nedenlerden kaynaklanan 1929 Dünya İktisadi Krizi, Amerika'da başlamış ve tüm Avrupa ülkelerindeki yatırımları durdurmuştur. Amerika'da başlayan bu ekonomik gerileme her yerde üretim ve milli gelirden ciddi gerilemelere, artan oranda işsizliğe yol açmıştır. Dünya genelinde fiyatlar düşmüş, iflaslar, aşırı üretim daralması ve sefalet hâkimiyet göstermiştir (Bulut, 2003: 80-81). Profesör Irving Fisher, 1929 yılının Kasım'ında yaşanan her şeyi mantık dışı ve tüm öngörülerin ötesinde olarak açıklamıştır. Ona göre bu tarihlerde yaşanan şey tam bir panik ve izdiham psikolojisi olmuştur (Galbraith, 2009: 157).

1929 krizinin kontrol altına alınmamasının en temel nedenlerinden birisi de uluslararası düzeyde mali kuruluşların olmaması ve korumacılık dalgasının kabarmasıdır (Beaud, 2018: 242). Hem gelişmiş hem de gelişmemiş ülkelerdeki adaletsiz gelir dağılımı da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan arzı karşılayacak bir talebin oluşmasını engellemiştir. Ayrıca devletlerin de düzenleyici veya müdahaleci görevlerinin uygulanmaması da krizi iyice derinleştirmiştir (Taşar, 2016: 168).

John Maynard Keynes, 1929 Dünya İktisadi Krizi ile birlikte ekonomiyi ve devleti katı olarak birbirinden ayıran “laissez-faire”² anlayışının yarattığı işsizlik ve istikrarsızlığın açığa çıktığını iddia etmiştir. Keynes'e göre işsizliğin giderek artması, mal ve hizmetlere olan talebi de azaltmış ve böylece kapitalist ekonomiler büyük bir buhranın içerisine sürüklenmişlerdir (Heywood, 2012: 245). Ayrıca Keynes'e göre yatırımlar tasarrufların gerisinde kalmıştır. İnsanlar yaptıkları yatırımlardan daha fazla tasarruf etmişler, bu da üretime olan talebi azaltmış ve zararına satışlara yol açmıştır (Kışlalı, 2018: 104).

Keynes'e göre iktisadi faaliyet düzeyinin toplam talebi hükümetler tarafından kontrol edilmelidir. Hükümetler vergi politikaları veya kamu harcamaları gibi araçlar ile ekonomideki toplam talep seviyesini belirlemelidir. Örneğin işsizlik oranları arttığında devlet ya kamu harcamalarını artırmalı ya da vergileri azaltmalıdır. Böylece toplam talep artacak, çıktı seviyesi yükselecek ve ekonomi düze çıkacaktır. Burada meydana gelecek olan bütçe açığı katlanabilir boyutlarda gerçekleşecektir çünkü bu süreçte bir büyüme meydana gelecek ve tabii olarak da devletin vergi gelirleri artacaktır (Heywood, 2012: 245).

Krizin sonuçları

1929 krizi Amerikan borsasının çökmesi ile başlayarak bankalar aracılığıyla Amerika ekonomisinin tamamına yayılmış daha sonra ise tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Dünya ekonomisi bankacılık sisteminin çöktüğü, dış ticaret hacimlerinin ciddi oranlarda küçüldüğü, milyonlarca insanın işsiz kaldığı, güvensizlik ortamının olduğu kritik bir bunalıma şahit olmuştur. ABD'de borsaların çöküşlerini izleyen intihar dalgaları, gazeteler ve basın tarafından genelde borsa krizine bağlanmıştır. Ekonomistlere göre bu süreçteki intihar vakaları dolaylı ya da doğrudan olarak ekonomik kriz nedenlidir (Galbraith, 2009: 147). Bu durum kriz sonrasında devlet anlayışında değişimlere yol açmıştır. Çünkü bırakınız yapsınlar (laissez faire) anlayışına dayanan sistemin artık pek işe yaramadığı çoğu ekonomist, siyasi ve hatta halk tarafından fark edilmeye başlanmıştır (Erbay ve Hemen, 2019: 127-128). Nitekim kapitalist sistem bilhassa 1929-1939 yılları arasındaki dönemde beklenen üretimi sağlamakta başarısız olmuştur. 1929 krizi, kapitalist sistemin yapısal bozukluk geçirmesinden ziyade

² Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.

1932 yılına kadar aynı çapta çeşitli krizlerin yaşandığı bir süreç olarak sürmüştür (Schumpeter, 2010: 82).

Başkan Hoover'in kriz sonrası attığı ilk adım, John Maynard Keynes'in çalışmalarına zemin hazırlamıştır. Hoover'in da benimsediği vergi indirimi politikası, Keynes ve Keynesçilerin de önerdiği bir politikadır. Ekonomi konularında birçok toplantı düzenleyen Hoover, ülkenin önde gelen iş adamları ve sanayicileri ile bir araya gelmiştir. Bu toplantılardan sonra önde gelen iş adamlarının yaptıkları açıklamalar ve vergi indirimleri gerçekten de moral ve umut sağlamış, karamsar tablo bir nebze de olsa dağılmıştır (Galbraith, 2009: 151).

Büyük şirketlerin gelir ve gider dengelerini sağlayabilmek adına Hoover vergi indirimi konusunda ciddi anlamda somut adımlar atmış; Hoover'in düzenlediği toplantılar işe yarar adımlar atılmasını sağlamıştır. 1930 yılının ilk aylarında borsa sağlam bir iyileşme belirtisi göstermiş ancak Nisan ayında tekrar büyük bir düşüşe geçmiştir. Kriz derinleştikçe de Hoover'ın toplantıları başarısız olarak algılanmaya başlanmıştır (Galbraith, 2009: 153). Ayrıca Hoover, devlet müdahalesini uygulamakta geç kaldığı için de eleştirilere maruz kalmıştır (Turan, Z. 2011: 58-59). Nitekim Amerikan Merkez Bankası da 1929 çöküşü kontrolden çıktığında oldukça kayıtsız bir tutum takınmıştır (Roubini ve Mihm, 2012: 31).

Keynesyen politikalar

1929 kriziyle tüm dünyada yaşanan sorunları çözmekte Klasik Yaklaşım yetersiz kalmıştır. Klasik İktisatçılar, özellikle işsizlik konusunda eleştirilmiştir. Çünkü 1929 krizi, sanayileşmeyle birlikte artan üretim kapasitesi sonucunda büyüyen işçi sınıfı için oldukça zararlı olmuştur. Klasik İktisat anlayışına göre ekonomi içerisinde işsizlik problemi yoktur. Klasik Yaklaşımın bu argümanı kriz döneminde istihdam sorunu ile mücadele edilmemesinde gecikmeye neden olmuştur ve Klasik İktisatçılar tüm dünyada işsizliğin yayılmasına bir açıklama getirememişlerdir (Erbay ve Hemen, 2019: 127-128).

Keynes ise Klasik İktisat Anlayışına eleştirilerde bulunmuş ve yeni yaklaşımlar getirmiştir. Keynes, Klasik İktisatçıların sandığı gibi ekonomik sistemin kendiliğinden dengeye geleceğini, işsizlik ve krizin kalıcı nitelikte olduğunu ve bu durumda devlet müdahalesinin şart olduğunu öne sürmüştür. Klasik İktisatçıların piyasada devlet müdahalesine hiç yer vermemesine karşın, Keynesyen Yaklaşım devletin iradi politikalarla ekonomiye müdahalesini ve piyasayı yönlendirmesini gerekli görmüştür. Keynesyen Yaklaşım, Klasik Yaklaşımın devletin tüketici bir kişiliği olduğuna dair görüşü kabul etmemekte ve devletin tüzel bir kişilik olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda çeşitli kaynaklardan elde edilen kamu gelirlerinin tamamı devlet hazinesinde toplanmakta ve buradan gerekli yerlere harcamalar yapılmaktadır. Keynesyen Yaklaşımına göre devlet hazinesinin gelir sağlama, paranın istikrarını sağlama ve koruma, ekonomiyi düzenleme fonksiyonları bulunmaktadır (Erbay ve Hemen, 2019: 127-128). Keynes'e göre devletin yaptığı harcamaların faydalı olmasına dahi gerek yoktur. Tamamen savurgan bir şekilde bile olsa yapılmalıdır. Çünkü ona göre her harcama toplam talebi artıran bir etkiye sahiptir (Skousen, 2016: 395). Hatta "*Ekonomik durgunluk durumundan çıkılması için devlet gerekirse kendisi çukur kazdırıp, sonra yine kendisi doldurmalıdır*" (akt. Bilgili, 2012: 115).

Nitekim Keynes, müdahaleci devlet anlayışı ile toplam talebin artırılmasına yönelik politikalar ile krizin atlatılabileceğini, Klasik Yaklaşımın ilkeleri doğrultusunda hareket eden iktisatçıların ve hükümetlerin ekonomik bunalımı derinleştirdiğini ileri sürmüştür (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 90). Çünkü Klasik Yaklaşımına göre ekonomi kısa sürede kendiliğinden dengeye gelecek ve krizle ciddi seviyelere yükselen işsizlik bir süre sonra düzelecektir. Bunun nedeni Klasik İktisatçılara göre piyasanın daima tam istihdam koşulunda kabul edilmesidir. Ancak Keynesyen Yaklaşım, Klasikleri eleştirerek piyasanın eksik istihdam koşullarında olduğunu ve krizin aşılması için eski ekonomik politikalarından vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir (Erbay ve Hemen, 2019: 129). Keynes'e göre devlet, piyasayı eksik istihdam dengesinden tam istihdam dengesine yönlendirmeli ve bunun için de genişletici maliye politikası uygulamalıdır. Bunun için de özel kesimin harcamadaki yetersizliklerini kamu harcamalarını artırarak ikame etmelidir. Nitekim hükümet müdahalelerinin ardından ABD'de

ulusal tüketim ve milli gelir %50 oranında da artmıştır (Heilbroner, 2013: 240). Yani Keynes'e göre ancak devlet müdahaleleri ile ekonomi tam istihdama yönelecektir.

19. yüzyılda Adam Smith'in gizli eli, piyasanın gizli ve görünmez tanrısı ekonominin temeli olarak varsayılmıştır (Braudel, 2014: 44). Ancak 20. Yüzyılda piyasanın görünmez elinin başarısız olduğunu ve bu nedenle de devletin eli ile müdahalelerin gerçekleşmesi gerektiğini savunan Keynesyen İktisat, devlete dört önemli görev yüklemiştir (Bilgili, 2012: 112):

i. Devlet harcanmayan gelirleri harcamalı ve borçlanmalıdır.

ii. Ekonomiyi likidite tuzağından kurtarmalıdır.

iii. Etkin politikayı seçmelidir.

iv. Ekonomik büyümeyi sağlamalıdır.

Keynes'e göre harcama ve vergi değişiklikleri aracılığı ile maliye politikasında yapılacak olan değişiklikler, para arzı ve faiz oranları aracılığı ile para politikasında yapılacak olan değişikliklere göre çok daha faydalıdır. Ayrıca Keynes'e göre kamu işleri insanların çalışmasını ve işletmelerin kasalarına para girmesini sağlayacağı için oldukça pozitif harcamalardır. Marjinal tüketim eğiliminde bir çarpan etkisi bulunmaktadır (Skousen, 2016: 397).

Keynes ile Karl Marx arasındaki fikir farklılıkları, Keynes ile Marshall ve Wicksell kadar derin olmasa da (Schumpeter, 2010: 135), Keynes devlete yüklemiş olduğu kamu programı anlayışını aslında kalıcı bir müdahale niteliğinde değil, dengesini kurmak isteyen bir sisteme yardım etmek niteliğinde görmüştür (Heilbroner, 2013: 240). Yani her ne kadar ekonomide devletin ağırlığını artıran bir anlayışı savunsa da Keynes'in asıl amacı kapitalizmi yıkmak değil tam aksine kapitalist sistemin güçlendirilmesini sağlamaktır (Kazgan, 1993: 203).

Büyüyen devletler

Özellikle 19. Yüzyılda ulus devletlerin güçlenmesi ve liberal devlet anlayışının hâkimiyeti modern dönemdeki devlet anlayışının temelidir. Gelişen süreçte artan sanayileşme ve nüfus kamu hizmetlerinin dağıtımını konusunda bir takım düzenlemeler getirmiştir. Kentleşme sürecinde de devletlerin güvenlik, alt yapı, adalet, ulaşım gibi bir takım sosyo-ekonomik görevler üstlenmesi gerekmiş ve devletler giderek büyümeye başlamışlardır. Ancak devletlerin büyümesinin en temel nedenlerinden birisi de, 1929 Dünya İktisadi Krizi sonrası kabul edilen Keynesyen politikalar ile devletlerin doğrudan ekonomiye dâhil olmasıdır. Müdahaleci bir devlet anlayışının benimsenmesi sonucu devletlerin sorumluluk alanları genişlemiş ve böylece de çok daha büyük örgütlenmeler gerekli olmuştur. Bu süreç de dünyaya temel işlevleri aşağıda belirtilen "Sosyal Devlet" anlayışını kazandırmıştır (Turan, E. 2017: 111):

i. Klasik İşlev: Güvenlik, adalet, dış politika, vergilendirme gibi sevk ve idare işlemleridir.

ii. Kaynakları Harekete Geçirici İşlev: Devletin ekonomik hayatı ve üretim alanlarını canlandırmak amacıyla sanayi, tarım, ulaşım gibi birçok sektöre doğrudan müdahale etmesidir.

iii. Sosyal İşlev: Toplumdaki dezavantajlı gruplara himayeci bir anlayışla yaklaşmasıdır.

Ancak özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin hızla büyümesine ve genişlemesine ve bu büyümenin yarattığı sorunlara ve bu sorunların kaynağı olarak görülen Keynesyen politikalara eleştiriler artmıştır. Nitekim ABD'de Fordizmin ve Keynesyen refahçılığın hızla değerini kaybetmesi, Reagan yönetimi ve özelleştirme politikaları da özellikle 1970'li yıllara gelindiğinde Neoliberalizmin gelişmesinde etkili olmuşlardır (Turan, E. 2015: 33).

1929 DÜNYA İKTİSADİ KRİZİNDEN ETKİLENEN DEVLETLER

Krizin ardından, özellikle 1930-1970 yılları arasında, devlet müdahalesi anlayışı liberal olarak kabul edilen politikalarda bile yerini almıştır (Turan, E. 2015: 39). Sonuçta 1929 Dünya İktisadi Krizinin doğurduğu sorunların çözümü için devlet anlayışında değişimler meydana gelmiştir. Küçük bütçeli ve “bırakınız yapsınlar” anlayışına dayanan sistem yerini büyük bütçeli, büyüme odaklı, gelir paylaşımını ön planda tutan ve ekonomiye müdahale eden devlet anlayışına bırakmıştır. Ülkelerde parasal sistemleri kontrol eden merkez bankalarının kurulması ve finansal kesim üzerindeki denetimlerin arttırılması ile bu yeni anlayış daha da sağlamlaştırılmıştır (Yardımcı, İnce ve Ekiz, 2017: 254). İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar ABD bunalımdan çıkamamış ancak 1933 tarihinde çoğu yerde bunalımın dip noktası aşılmıştır. Bu süreçte dünya sermaye pazarları çökmüştür ve her ülke kendi pazarlarını koruyabilmek amacıyla sert ve katı koruma önlemleri almaya ve denetimleri arttırmaya başlamıştır. Hatta bu süreçte kapitalizmin sonunun geldiğine dair kuşklar başlamıştır (Kazgan, 2008: 44).

Böylece 1929 Dünya İktisadi Kriziyle birlikte liberalizmin sorgulandığı, piyasanın kendiliğinden dengeye geleceğine dair düşüncenin yıkıldığı, Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle planlama düşüncesinin önem kazandığı bir döneme geçilmiştir. Ayrıca kriz sonucunda otarşik³ politikaların zorunlu hale gelmesi ile hem ekonomik hem de siyasal alanda milliyetçilik akımı başlamıştır (Bulut, 2003: 86).

1931-1933 yılları arasında Batı Avrupa'da radikal sağ hızla güç kazanırken, sol ciddi seviyede gücünü kaybetmiştir. Krizin belki de en temel ve sarsıcı sonucu, militarist, faşist, nasyonal sosyalist ve saldırgan hükümetlerin kurulması ya da mevcut hükümetlerin giderek otoriterleşmesi ve bu dünya düzeninin de İkinci Dünya Savaşı'na davetiye çıkarması olmuştur (Hobsbawm, 2014: 138). ABD refah, Fransa Frank, İngiltere de Sterlin için uğraşırken Almanya ihtişam, silahlanma ve fetih stratejileri ile Avrupa'ya egemen olmak için gelişim göstermiştir (Beaud, 2018: 284). Hitler'in iktidara gelmesi ile Alman Sosyal Demokrat Partisinin varlığı tamamen sona ermiş, benzer şekilde Avusturya'da Sosyal Demokrat Parti dağılmış, İngiltere'de ise İşçi partisi üyelerinin çoğunu kaybederek gücünü yitirmiştir. Avrupa'daki siyasi yapının değişiminin aksine Amerika'da sol görüşün hâkimiyeti başlamıştır. Almanya'da ve Japonya'da milliyetçi, saldırgan ve savaş yanlısı partiler zafer kazanmıştır. Bu durum ise İkinci Dünya Savaşına zemin hazırlanması olarak yorumlanmış ve krizin en olumsuz sonucu olarak görülmüştür. Kriz gelişmekte olan ülkeler üzerinde de etkili olmuştur. Kriz sonucunda dış ticaret tıkanmış ve bu ülkelerin ithalatı kesintiye uğramıştır. Bunun sonucunda bu ülkeler daha öncesinde ithal ettikleri ürünleri kendi ülkeleri içinde üretmeye yönelmişlerdir. Böylece Türkiye ve Latin Amerika Ülkelerinde ithal ikameci sanayileşme politikalarının temelleri atılmıştır (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 94-96). Büyük bunalımın uzun vadeli en önemli sonuçlarından birisi de üçüncü dünya ülkelerinde ithal ikameci sanayilerin geliştirilmesi çabalarının görülmesidir (Güran, 1991: 169).

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte sonu olmayan bir savaş ideolojisi, yeni emperyalizmin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sonu olmayan savaş ile birlikte, ulus devletler başlıca aktör olmaktan çıkmışlardır. Sınırları olmayan devlet dışı muhalefetlerin yani teröristlerin en büyük tehdit unsuru olduğu bir dünya meydana gelmiştir (Wood, 2016: 172).

1929 Dünya İktisadi Krizi ile ortaya çıkan işsizlik, deflasyon, yetersiz üretim gibi sorunlara çözüm olarak geliştirilen Keynesyen İktisat, özellikle 1950 ve 1960'lı yıllarda altın çağlarını yaşamıştır (Aktan, 2008: 16). Keynes'in önerileri özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra genel anlamda kabul görmüştür. Belki de bu sayede 1929 iktisadi krizi kadar ağır bir kriz bir daha ortaya çıkmamıştır. Keynes, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods müzakerelerine İngiltere'nin baş delegesi olarak katılmıştır ve Dünya Bankası ile IMF gibi uluslararası mali kuruluşların projelerini hazırlayan

³ Ülkenin ekonomik bakımdan kendi kendine yeterlilik politikası

ekiplerin içerisinde yer almıştır (Taşar, 2016: 171). Keynes'in tam istihdam politikalarının sonucu milli savunma giderlerinin artması olmuştur. 1970'li yıllarda meydana gelen stagflasyon da yine Keynesçilerin tahmin edemediği bir olaydır ve Keynesçi politikalar etkisiz kalarak yerlerini “Yeni Sağ” teorilerinin politikalarına bırakmıştır (Kazgan, 1993: 203).

Savaşın sonra Keynes'in fikirlerinin hem akademilerde hem de hükümetler tarafından kabul edilmesinin ve itibar görmesinin bir sonucu olarak “refah devleti” anlayışı önem kazanmıştır. Bu refah devleti sadece maddi refahı değil aynı zamanda siyasi demokrasiyi de kapsamaktadır (Üşür, 2011: 231). 1940'ların sonlarından 1970'lerin başlarına kadar süren savaş sonrası refah dönemi, gelişmiş kapitalist ülkelerde çok hızlı büyümeler yaşanmasını sağlamıştır (Brenner, 2007: 21). 1950'li yıllara gelindiğinde refah devlet uygulaması yavaş yavaş eleştirilmeye başlanmıştır ve hatta iktisat ve siyasi demokrasi arasındaki ilişki de tekrar incelenmiştir. 1960'lı yıllarda ise “piyasaların başarısızlığı” tezleri, yerini “hükümetlerin başarısızlığı” tezlerine bırakmaya başlamıştır (Üşür, 2011: 231).

Bu bölümde 1929 Dünya İktisadi Krizinin en çok etkilediği devletler incelenmiştir. İncelemede Amerika kıtasından ABD derinlemesine ele alınmış; Arjantin, Brezilya ve Uruguay'a ise yüzeysel olarak değinilmiştir. Avrupa kıtasından Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya incelemeye tabi tutulmuştur. Asya kıtasından ise SSCB ve Japonya'dan bahsedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ise hepsinden ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

1929 İktisadi Krizi ve Bazı Amerika Devletleri

1928 sonrasında Amerika'da düşük faiz hadlerinin etkisi ile menkul değerler borsasında spekülasyon hızlanmıştır. Bu nedenle pek çok girişimci parasını hisse senedi piyasasına yatırmıştır. 1929 yılına gelindiğinde hisse senedi piyasasındaki spekülasyonlar ilginç boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki New York borsasında günlük yaklaşık beş milyon hisse senedi el değiştirmiştir. Bazı hisse senetlerinin değeri dört yılda dört kat yükselmiştir. Ancak “Kara Cuma” olarak adlandırılan 24 Ekim 1929 günü Amerika'da sermaye piyasası (Wall Street)⁴ çöküş yaşamış böylece iktisadi bunalım başlamıştır. New York borsasında bir gün içinde 16 milyon hisse senedi %50-%90 değer kaybederek satılmıştır. Önlem almak adına büyük bankalar hisse senetlerini yüksek değerler ödeyerek almıştır ancak bu durum borsanın düşüşünü engellemekten ziyade bu bankaları iflasa sürüklemiştir. Amerika'nın finansman yapısının küçük ve çok sayıda bankaya dayanması ve ekonomisindeki bünyesel zayıflıklar neticesinde kriz kontrol altına alınamamış ve hızla yayılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 12).

Kriz kısa sürede sermaye piyasalarından mal piyasalarına sıçrayarak bütün ekonomiyi etkisi altına almıştır. İflasların artması, yatırımların azalması ile üretimde, ücretlerde ve buna bağlı olarak satın alma gücünde düşüş meydana gelmiş; bu durum da toplam talebi düşürmüştür. Büyük Buhranla beraber işsizlik inanılmaz oranlara yükselmiştir. Buhranın çıkış yeri olan Amerika'nın buhrandan en fazla etkilenen ülke olarak üç yıl içerisinde gayri safi yurt içi hasılası %45'in üzerinde azalma göstermiştir. Amerika, savaş sonrası elde ettiği ticaret hacmini yitirmiştir. Tarımsal fiyatlardaki düşüş nedeniyle de uluslararası ticarete sorunlar yaşanmıştır. İhracat azalmış, dış ticaretten elde edilen gelir oldukça düşmüş ve toplam ticaretin GSYH içerisindeki oranı azalmıştır. İhracat ve ithalatın yanı sıra tüketim ve yatırım harcamaları da ciddi oranda azalmıştır. 1929 bunalımı öncesinde dünyadaki en güçlü ekonomiye sahip olan Amerika'nın bu krizle birlikte kaybettiklerini tekrar sağlaması on yıldan fazla sürmüştür (Barışık ve Barış, 2015: 243).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'nın ekonomik dengesini büyük oranda diğer ülkelere verdiği borçlarla, Avrupa ülkelerinin de ekonomik dengelerini Amerika'dan aldıkları bu borçlarla sağlaması neticesinde Amerika'da başlayan kriz diğer ülkelere de yayılmıştır çünkü kriz nedeniyle Amerika'nın diğer ülkelere olan para akımı kesilmiştir. Wall Street'teki problemler ve para sistemi sorunlarının yanında tarım ürünleri piyasasındaki çalkantılar da krizin tüm dünyaya yayılmasındaki önemli bir başka unsurdur. Çünkü krizin önemli bir nedeni de tarımda aşırı üretim ve stoklarda yaşanan aşırı artıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 13).

⁴ New York Borsası

Amerikan Merkez Bankası dizginleri sıkıştırarak vaziyeti daha da kötü bir hale getirmiştir. Para arzı daralmış, kredi sıkıntıları yaşanmış, bankacılık krizi patlamış ve borsa çökmüştür. Ancak bunun yerine genişlemeci bir mali politika yürütmesi gerekli görülmüştür (Roubini ve Mihm, 2012: 31). Bu doğrultuda devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunun kabul edilmesi ile ABD'de 1933 yılında Başkan Roosevelt, New Deal⁵ politikasına geçiş yapmıştır. New Deal ile tarıma ve sanayiye yönelik uygulamalar hayata geçirilmiş; satın alma gücünü yükseltmeye, ekonomik bunalımdan kurtulmaya, yatırımcıları cesaretlendirmeye ve güven vermeye yönelik devletin piyasaya etkin müdahalesinin önü açılmış; kredi ve banka politikaları tekrardan düzenlenmiştir. Amerika'da New Deal uygulaması genel olarak olumlu sonuçlar vermiştir (Bulut, 2003: 82). New Deal ülke gündemine özel sektöre bir karşıtlık dalgası ile girmiştir. Özel sektörün sorgulanamaz üstünlüğü unutturulmak istenmiş ve işçi sendikaları ile anlaşma yapmaları, yeni düzenleme ve kurallar uygulamaları gibi reformlar istenmiştir (Heilbroner, 2013: 241). New Deal ekonomik alanın yanı sıra sosyal hayatta oldukça hızlı ve tam bir dekor değişikliği yaratmıştır (Schumpeter, 2010: 82). New Deal'in faydacı önlemler uygulamaları, 1936 yılında J. M. Keynes'in "Genel Teori" çalışması ile teorik temellerini de kazanmıştır (Üşür, 2011: 231).

1929 Krizini takiben ortaya çıkan New Deal ve akabinde patlak veren İkinci Dünya Savaşı ile devlet faaliyetleri oldukça genişlemiş ve buna bağlı olarak da idari organizasyonların ve düzenlemelerin revizeleri başlatılmıştır. Bu da bütün dünyada yönetime ve yönetim bilimlerine olan ilgiyi artırmıştır (Parlak, 2016: 24).

Önde gelen Latin Amerika ülkelerinde kapitalist gelişim süreci 19. Yüzyılın sonlarında başlamıştır. Bu süreçte Birinci Dünya Savaşı sürecinde, savaşa giren ülkelerin bu bölgelerdeki ürünlere talebi arttırmasının etkisi büyüktür. Ancak krizle birlikte dışa dayalı büyüme modelinin terk edilmesi gerekliliği doğmuştur ve ithal ikameci sanayileşme politikaları izlenmeye başlanmıştır (Parasız, 2011: 99).

Ekim 1929 tarihinde hisse senedi piyasası çöküşünün hemen ardından Arjantin, Brezilya, Uruguay gibi Latin Amerika ülkelerinde ödeme koşulları da aniden kötüleşmiştir. Özellikle tarım ürünlerinin fiyatlarındaki ani düşüş bu ülkelerin borçlarını ödemelerini zorlaştırmış, borç almalarını engellemiş ve ulusal paralarının aşırı derecede değer kaybetmesine neden olmuştur (Kindleberger ve Aliber, 2014: 261).

1929 İktisadi Krizi ve Bazı Avrupa Devletleri

Kriz Amerika'dan sonra Avrupa'ya yayılarak Avrupa ülkelerini derinden etkilemiştir. 1931 yılında Viyana'da Avrupa'nın en büyük bankalarından biri olan Credit-Anstalt ödemeleri durdurmuştur. Bu panik de Macaristan'ı, Çekoslovakya'yı, Romanya'yı, Polonya'yı ve özellikle de Almanya'yı etkilemiştir. İşsizliğin artması ve mevduatların çekilmesi ile pek çok banka iflas etmiştir. Akabinde kriz İngiltere'ye de sıçramıştır (Güran, 1991: 167-168).

İngiltere ulusal parasının aşırı değerlenmesi ve sermaye malları ile üretimdeki teçhizatlarının yaşanması ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum ise uluslararası ticarete ayak uyduramama ve işsizliğin artması ile sonuçlanmıştır. Böylece İngiltere'de ihracat her geçen gün azalırken ithalat artmıştır. Fransa, Almanya ve İngiltere'ye kıyasla 1929 krizinden daha az etkilenmiştir. Çünkü Fransa daha az endüstrileşmiş dolayısıyla daha az kredi kullanmıştır (Bulut, 2003: 80).

İngiltere'de İşçi Partisi hükümeti, Keynes başkanlığında bir komisyon kurmuştur. Bu komisyonda ülke içinde yatırımların arttırılması, ihracata prim verilmesi, ithalatın kontrol edilmesi ve gümrüklerin yükseltilmesi önerilmiştir. 1930 yılında yürürlüğe konulan konut kanunu ile 3 yıl içerisinde ülkedeki inşaat faaliyetleri %70 arttırılmıştır. 1931 yılında İngiliz parasının altınla eşliği kaldırılarak İngiliz

⁵ Yeni Görüş

parasının değeri %30 düşürülmüştür. Nitekim İngiliz parası, dolar ve franka göre daha yüksek değerlendirilmiş olmasından kaynaklanan baskıyı üzerinden atmıştır. Böylece İngiltere ihracatını artırmaya ve ithalatını azaltmaya yönelik bir adım atarak buhranın etkilerinden kurtulmaya çalışmıştır (Tekeli ve İlkin, 1977: 17). Nitekim İngiltere liberal geleneklerine rağmen korumacılığı ve doğrudan devlet müdahalesini sahiplenen ilk ülke olmuştur (Gazier, 2018: 97).

Krizden en çok etkilenen ülkelerden biri de Almanya olmuştur. Almanya Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika ve İngiltere'den kredi alarak ekonomisini canlandırmaya çalıştığı için kredilerin kesilmesiyle üretime ara vermek zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda tüketim azalmış, işsizlik artmış ve ihracat yavaşlamıştır (Bulut, 2003: 79).

Almanya'da 1929 Dünya İktisadi Krizinden sonra siyasal iktidar değişmiş ve Hitler yönetime gelmiştir. Hitler sahip olduğu ideoloji farkına rağmen 1933 yılından sonra "New Deal" politikasına benzerlik gösteren devlet müdahalesi uygulamalarına yer verilmiştir. Nazi Hükümeti uyguladığı istihdam politikalarıyla 1933-1934 yılları arasında işsizliğin 6 milyondan 2,6 milyona düşmesini sağlamıştır. Ayrıca yapılan planlar ile ekonomiyi canlandırmak hedeflenmiştir. İlk planda (1933-1936) büyük bayındırlık yatırımları yapılarak dönemdeki işsizliğin önüne geçmek hedeflenmiştir. Hükümet ücretleri düşük tutarak sanayici kârlarının, tekrardan yatırımlara akmasını sağlamıştır. 1937 yılından itibaren başlayan ikinci planda ise toparlanan ekonominin, silahlanmada ülkenin kendi kendine yeteceği bir savaş ekonomisine dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Hitler yönetiminde, devlet ve işverenler arasında sıkı iş birlikleri oluşturulmuş, devlet monopollerini kurulmuş, diğer monopollerle iş birliği sağlanmıştır. Ülkedeki doğal kaynaklar harekete geçirilmiş, kömür ve demir üretimi hızlandırılmış, barış ortamı olmasına karşın savaş araçları üretimine oldukça önem verilmiştir (Bulut, 2003: 84).

İtalya da benzer şekilde bunalımın etkilerini azaltmak için devlet müdahalesine başvurmuştur. Kriz, İtalya'da özellikle sanayide etkisini göstermiş ve sanayi ile ortaklıkları bulunan bankalar iflasın eşiğine gelmiştir. Bunun sonucunda ise bankaların sanayi paylarını devlet satın almıştır. Ayrıca işsizliğin engellenmesi için devlet müdahaleleri olmuştur (Kuyucuklu, 1985: 277).

Almanya ve İtalya'nın ve hatta Japonya'nın ortak özelliği askeri otoriteler altında sanayileşmeleri ve kendi kendine yetebilme hedefinin kararlı bir şekilde benimsenmesidir. Japonya'da işçilerin statüsünde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır ancak Almanya ve İtalya'da durum aynı şekilde seyretmemiştir. İtalya'da sendika korporatizmine karşılık Almanya'da işveren ve işçi örgütlerinin hepsi kaldırılmıştır ve ekonomik hayatta yer alan herkesin içinde olduğu "Çalışma Cephesi" kurulmuştur. Nitekim bu totaliter yöntemler sayesinde dev boyutlara ulaşan işsizliği Almanya kolayca yenmiştir (Gazier, 2018: 103).

1929 İktisadi Krizi ve Bazı Asya Devletleri

1929 krizi her şeyden evvel sanayi ile alakalı ve batıya özgü bir niteliktedir. Nitekim buhran yıllarında Çin zaten iç savaşı ile ilgilenmektedir. Hindistan ve benzeri uluslar bağımsızlıklarını henüz elde etmişlerdir. Buna rağmen gelişmemiş veya gelişmekte olan Afrika ve Latin Amerika ülkeleri de ticaretlerine olan etkisinden dolayı krizden oldukça etkilenmişlerdir (Gazier, 2018: 109). Sanayileşmenin payının düşük olduğu Yeni Zelanda gibi diğer ülkeler bu ekonomik krizden çok fazla etkilenmemişlerdir (Gazier, 2018: 14).

1929 Dünya İktisadi Krizinden en az etkilenen devlet 1917 yılında Bolşevik ihtilali sonucunda kapitalizmden ayrılan Sovyetler Birliği olmuştur. 1929-1936 yılları arasında Avrupa ülkelerinde büyük bir ekonomik bunalım söz konusu iken Sovyetler Birliği'nde sanayii ciddi oranda büyümüştür ve işsizlik yok sayılabilecek seviyelere inmiştir. Böylece planlı ekonomiyi uygulayan Sovyetler Birliğinin ekonomik sistemi bunalımla birlikte Avrupa tarafından incelemeye başlanmıştır (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 90-91). Benzer şekilde Cumhuriyetin kuruluşundan beri yakın ilişkiler tesis edilen SSCB'ne karşı Türkiye'de de sempati artmaya başlamıştır (Boratav, 1982: 100).

Bütün dünya krizle mücadele ederken Sovyetler Birliği'nde sanayi üretim hacmi üç kat artmıştır, işsizlik herhangi bir sorun olarak meydana çıkmamıştır. Böylece başta Nazi Almanya'sı olmak üzere birçok ülke büyük buhranı takip eden süreçte Sovyetler'in uyguladığı gibi planlı ekonomi ve kalkınma planlarına ilgi duymuştur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Sovyetler Birliği'nin ekonomisinin ilkel ve basit yapıda oluşudur (Hobsbawm, 2014: 128).

1923 Tokyo depremini ve 1927 bankacılık krizinin etkilerini henüz atlatamamış Japonya, 1929 Dünya İktisadi Krizi ile hafif bir sarsıntı yaşamış olsa da diğer ülkelere nazaran hafif atlatmıştır (Gazier, 2018: 14). Japon ordusunun deniz ve kara kuvvetleri arasındaki çatışmalar da bu dönemde başlamıştır. Japonya'da artan aşırı milliyetçi siyasi akım, kara kuvvetlerini de etkisi altına almıştır. Batılı güçlerin 1929 krizi ile oldukça meşgul olmaları sonucu, Japonya rahatça Mançurya'yı işgal etmiştir ve hatta bu olay kimi tarihçilere göre İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ekonomide devlet müdahalesini etkin kılan Japonya, kısa sürede ekonomiyi canlandırmıştır. Dönemin Japonya Başbakanı Takahashi “Keynes'ten önce Keynesyen politikalarını uygulayan” ve “Japonya'nın Keynes'i” gibi lakaplarla anılmıştır. İyice güçlenmiş durumda olan Japon Devleti ve ordusu da, Takahashi'nin öldürülmesinden sonra, İkinci Dünya Savaşı'nda oldukça etkin bir rol oynamıştır. (Köylüoğlu, 2016). Nitekim bu süreç Japonya'nın Çin'de ilerlemesinin ardından faşist İtalya'nın Etiyopya'yı ilhakı ve ardından İspanya iç savaşı ile devam etmiştir. Bu durum da aşırı milliyetçiliklere ve kutsal benciliklere neden olmuş; Nazi ve SSCB diktatörlükleri ile de doruk noktasına ulaşmıştır (Gazier, 2018: 73).

1929 İktisadi Krizi ve Türkiye Cumhuriyeti

Köyleri, kasabaları ve şehirleri yakılmış; Osmanlı'dan ağır bir borç mirası üstlenmiş ve sanayide oldukça geride kalmış olan Türkiye Cumhuriyeti, ilk yıllarında düzenlenen iktisat kongresi doğrultusundaki planlamalar ile ülke kalkınmasına çare aramıştır. İlk etapta, yani 1923 yılından krizin patlak verdiği 1929 yılına kadar temel amaç özel sektör aracılığı ile serbest piyasa şartlarında bir sanayileşme politikası izlemektir. Bu dönemde devlet sadece özel sektörün gücünün yetmediği ya da karlı bulmadığı konularda devreye girecektir (Tekinsoy, 2020: 283). Hatta bu dönem bazı kaynaklarda “Liberal Dönem” olarak nitelendirilmiştir (Korum, 1982: 63-78).

1929 yılına aslında Türkiye'de gayet olumlu bir hava içinde girilmiştir. Çünkü o dönem tarımsal üretime olan güven yüksektir ve gümrük vergilerinin de artırılması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ayrıca yine bu dönemde Ford Motor Şirketi ile hükümet arasında bir anlaşma yapılmış ve yabancı sermayenin ülkeye yatırım yapacağı düşüncesi filizlenmiştir. Fakat tüm bu olumlu havaya rağmen 1929 krizi Türkiye ekonomisini oldukça derinden sarmıştır. Türk ekonomisi büyük oranda idame ekonomisine dayanmasına ve dünya ekonomisi ile sıkı bir ilişki içinde olmamasına rağmen kriz oldukça fazla düzeyde hissedilmiştir (Tekinsoy, 2020: 286).

1929 Dünya İktisadi Krizinin Türkiye'yi etkilemesinin en temel nedeni, tarım ürünlerine olan talebin azalması ve fiyatların düşmesidir. Çiftçilerin gelirleri düşmüş, döviz kazançları azalmış ve Türk Lirası değer kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle de bütçe kaynakları büyük oranda daralmıştır (Yenal, 2013: 79). Ayrıca kriz, Türkiye'de de liberal politikalara duyulan güvenin azalmasına ve bu anlayışın da ekonomi politikalarına yansımaya sebep olmuştur (Boratav, 1982: 100).

1920'li yıllarda Türk Lirası, sterline bağlı olarak serbest bir dalgalanma sisteminde kalmıştır. Henüz bir Merkez Bankası da bulunmadığı için ekonomik büyümeye koşut emisyonu dahi genişleyememiştir ve bu nedenle yabancı bankaların getirdikleri kısa vadeli krediler ekonomi genişletilmesinde kullanılmıştır. Devletin senyoraj hakkı⁶ kapsamında para basma yetkisi ve gümrük vergisi koyma hakkı bile bulunmamaktadır. Nitekim devlet faiz hadlerini de düzenleyebilecek konumda değildir. Tüm bu zorlukların yanı sıra da Osmanlı'nın borçlarını ödeme baskısı altındadır. Bu nedenle de genç

⁶ “Para basma yetkisine sahip kurumun, bu yetki vasıtasıyla para basarak elde ettiği reel gelir.”

Cumhuriyet'in ekonomisi dışarıdan gelebilecek her türlü etkiye oldukça açık bir durumdadır (Kazgan, 2008: 45).

Türkiye'de de bir takım etkenler 1929 krizi ile ilişkili olarak, dolaylı yoldan da olsa kambiyo krizini meydana getirmiştir. Buğday ithalatının artması, spekülatif ithalat artışı, Osmanlı borçlarının ödenmesi ve demiryolu politikalarının yarattığı fon ve döviz talepleri ülkede kambiyo⁷ krizinin patlak vermesine ve Türk devletinin moratoryum⁸ ilan etmesine neden olmuştur (Kazgan, 2008: 57). Türk Devletinin içeride yaşadığı bu sıkıntılar, 1929 iktisadi krizi ile örtüşünce de özellikle 1929-1933 yılları arasında ekonomi şiddetle gerilemeye başlamıştır.

Türkiye'de özellikle 1929 yılından sonra dış ticaret rejiminde ve para kambiyo rejiminde⁹ Osmanlı Mirası, ortaya çıkan deflasyon¹⁰ içerisinde tasfiye edilmiştir ve yeni kurumlar doğmuştur. Dış ticaret açıkları, paranın dış değerinin düşmesi, kambiyonun denetimsizliği, kredi piyasaları ve dış ticaret, yabancı ticari bankaların hegemonyaları sonlandırılmıştır. 1930 yılında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kurulması ile Cumhuriyet kendi emisyon¹¹ bankasını yaratmıştır. 1924 yılında sayıları 23 olan yabancı bankalardan 1933 yılına gelindiğinde 10 tane kalmıştır. Ayrıca 1930-1935 yılları arasında da 5 adet kamu ve özel olarak milli banka kurulmuştur. Bu dönemde yapılan uygulamalar “para-kambiyo sistemini yerli ve milli iradeye bağlı hale getirmek” şeklinde özetlenmektedir (Kazgan, 2008: 65).

Devlete fon aktarımının sağlanabilmesi amacıyla 1929 yılında gümrük resimleri devreye sokulmuştur. 1931 ve 1932 yıllarında da Buhran Vergisi ve Muvazene Vergisi adında yeni vergi uygulamaları başlatılmıştır. Geniş kitleler tarafından tüketilen malların vergileri devlet inhisarına alınmış ve dolaylı vergiler yoluyla fiyatlar artırılmıştır. Devletin vergiler, inhisarlar¹² aracılığı ile sağladığı gelirler 1927-1928 yıllarında bütçe gelirlerinin %35'i iken, bu oran 1931-1932 yıllarında %52lere kadar yükselmiştir. Vergi yükü, özellikle de tüketim malları üzerindeki, giderek ağırlaştırılmıştır (Kazgan, 2008: 68).

Türkiye'nin ilk dönemlerdeki ekonomi politikası ekonominin millileştirilmesi ve kapital birikimin artırılmasıyla sanayileşmenin sağlanması üzerinedir. Ancak ekonomi politikalarının iç dinamiği ile 1929 Dünya İktisadi Krizinin etkileşime girmesi sonucu Türkiye'de bunalım ve deflasyon sürecini meydana gelmiştir. Milli Burjuva yaratma hamlesi, inşaat, sanayi ve bankacılık sektörlerinde kendini göstermeye başlamış ve köylülerin topraklarından koparak çağdaş anlamda bir işçi sınıfı oluşturmasının yolunu açmıştır. Dışsal koşullar nedeniyle tarımsal üretimdeki düşüşün 1929 krizinin etkileri ile birleşmesi bunun en büyük nedenlerinden birisi olmuştur (Kazgan, 2008: 89). Nitekim 1929 Buhranının Türkiye'deki en sert etkilediği sektör tarım sektörü olmuştur (Bulut, 2003 87).

Türkiye Cumhuriyeti krizi atlattık için aşağıdaki hamlelerde bulunmuştur (Bulut, 2003: 89; Kazgan, 2008: 58, Parasız, 2011: 99; Yenal, 2013: 85; Tekinsoy, 2020: 288):

- Banca Commerciale Italiana'dan 1.000.000 Sterlin, Rusya'dan 2.000.000 Sterlin ve uluslararası bankalardan da 500.000 Sterlin kısa vadeli borçlar almıştır.
- 1929 tarihinde halkta tasarruf ve iktisadi fikirlerin gelişmesini sağlamak amacıyla “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kurulmuştur.
- 1929 tarihinde “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu” çıkarılmıştır.
- 1929 yılının sonlarında korumacı gümrük rejimine geçilmiştir.

⁷ Ticari Senet

⁸ “Borçlunun, ödeme gücünü kaybetmesi nedeniyle borçlarının tümünü veya bir kısmını ödeyemeyeceğini ilân etmesi.”

⁹ “Bir ülkenin dış ticareti ile ilgili yapılan ödeme ve tahsilat işlemleri ile genel döviz giriş ve çıkışlarına ilişkin olarak uygulanan kur politikaları.”

¹⁰ “Genel olarak piyasada fiyatların belirli bir zaman aralığında sürekli düşüş göstermesi.”

¹¹ “Bir ülkede, kâğıt para, tahvil ve bono, hisse senetleri gibi değerlerin piyasaya sürülmesi.”

¹² Bir şeye tek başına sahip olma, tekel

- 1930 tarihinde Sanayi Kongresi düzenlenmiş ve bu kongrede sanayi yatırımları için devlet desteklerinin yetersiz olduğu ve bu nedenle de devletin bizzat sanayinin içinde bulunması gerektiği fikri ortaya koyulmuştur.
- 1930 tarihinde spekülasyonlara yönelik girişimleri denetim altına almak için “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” çıkarılmıştır.
- 1930 tarihinde ihracatçılara bazı yaptırımlar getirmek amacıyla “Ticarette Tağşiş'in Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun” çıkarılmıştır.
- 1930 tarihinde ithalatçı tüccarların denetim altına alınması için "Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler veya Tahdid veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun" çıkarılmıştır.
- Döviz piyasası sıkı bir biçimde devlet kontrolüne alınmıştır.
- Merkez Bankası niteliğinde bir emisyon bankası kurulmuştur.
- Döviz piyasasının yanında devletin para piyasasında etkinliğini sağlamak amaçlanmıştır.
- 1931 yılında ekonomik krizin Türk tarımına etkilerini, ülkenin tarımdaki problemlerini ortaya koymak ve bunlara çözüm yolları aramak amacıyla Ziraat Kongresi düzenlenmiştir.
- 1931 yılında çıkarılan kanun ile birlikte ithalat kontenjanları uygulanmaya başlatılmıştır.
- 1931 tarihinde krizin bütçe üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için “İktisadi Buhran Vergisi” yürürlüğe konulmuştur.
- 1932 yılında Fransa ile kliring anlaşmalı¹³ uygulanan ticaret diğer ülkelerle de yaygınlaştırılmıştır.
- 1932 yılında bütçe açığını kapatmak için “Muvazene Vergisi” yürürlüğe konulmuştur.
- 1933 yılında sanayileşmeyi özendirici bir yasa ve Türk devletçiliğinin simgesi olacak olan Sümerbank'ın kuruluşu kabul edilmiştir.
- Dış borçları ödeme işlemleri ertelenmiştir.
- Tütün gibi ürünlerin ekimine sınırlama getirilirken buğday gibi ürünlerin ekimine destekler verilmiştir.
- Tarım Satış Kredi Kooperatifleri kurulmasına devlet önayak olmuştur.
- Yabancı uyrukluların küçük sanat işleriyle uğraşmaları yasaklanmış; bu alan Türklere bırakılmıştır.
- 1935 yılında Maden Tektik Arama Enstitüsü kurulmuştur.

Bir takım iç nedenlerin de etkisiyle, özellikle de 1929 krizinden sonra tüm dünya gibi Türkiye'de de devletçilik politikaları önem kazanmaya başlamıştır. Kamu harcamaları 1933 yılından 1938 yılına kadar %166.3 oranında artmıştır (Yaşa, 1980: 573). Ancak Türkiye'de uygulanan devletçilik, tamamen kendine özgü koşul ve ilkeler üzerinde gelişmiştir (Bulut, 2003: 91). Türk devletçiliğinin ilk somut örneği de 1933-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'dır. Sanayi Planı çok hızlı bir biçimde uygulamaya geçirilmiş ve sadece 2 yıl içerisinde 10'dan fazla büyük fabrikaların temelleri atılmıştır (Yenal, 2013: 86).

Türkiye, uygulamış olduğu politikalar sayesinde 1929 krizinden oldukça fazla etkilense de nispeten diğer devletler kadar etkilenmeden çıkabilmiştir. Bunda elbette devlet sanayilerinin kurulması ve yatırımların artırılmasının etkileri vardır. 1930-1940 yılları arası Türkiye'deki gayri safi milli gelir toplamda %58.4'lük; kişi başına da %29.1'lik bir artış göstermiştir (Manisalı, 1980: 86). Ancak yine de büyük buhranın etkisi ile tarımsal ürünlere olan talebin azalması, fiyatların düşmesi, ihracatın ve ithalatın düşmesi nedeniyle Türkiye krizden fazlasıyla etkilenmiştir. Yine de bu süreçte dünyadaki ticaret hacminin daralması nedeniyle Türkiye'nin dünya ticareti içerisindeki hacmi artmıştır (Alkin, 1980a: 340). Ayrıca dış kredilere ve finansmanlara bağlı olan Türkiye'de, 1929 krizi ile birlikte yaşanan kaynak bulma sıkıntısı nedeniyle çok sayıda yerel, mahalli ve tek şubeli bankalar açılmıştır (Alkin, 1980b: 469).

Nitekim Türkiye'ye iktisadi ve siyasi açıdan birçok etkisi bulunan 1929 Dünya İktisadi Krizinin en önemli sonuçlarından birisi, Türkiye'de devletin ekonomik hayata doğrudan katılması yani

¹³ “Ülkeler arasındaki iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelde malla ödemeyi öngören bir türü”

“devletçilik” prensibinin benimsenmesi olmuştur (Işık ve Duman, 2012: 88). Nitekim Türkiye ekonomisinde devletçilik ilkesinin ilanı, 1930 yılında İsmet İnönü tarafından “mutedil¹⁴ devletçi” ifadesini kullanması olarak kabul edilmektedir (Turan, M., 2002: 387). Toplumun ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması gereği sonucu devlet ekonomik, sosyal ve kültürel alana yayılmış; bunun sonucunda da devletin yetkileri ve gücü artmıştır. Çeşitli yazarlar Türkiye’nin devletçiliğini farklı açılardan değerlendirmiştir. Örneğin “Thornburg’a göre devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi; Lewis’e göre asker ve bürokratların batı ve kapitalizm karşıtı hislerinin canlanması; Herslag’a göre köklü ve ideolojik bir unsurdur” (Tekinsoy, 2020: 294).

TARTIŞMA ve SONUÇ

1929 Dünya İktisadi Krizi, ekonomik düşünceler üzerinde olduğu kadar siyasi ve kamusal düşünceler üzerinde de değişimler meydana getirmiştir. 1930-1931 yılları arasında 10 ülkede askeri darbe neticesinde hükümet ve rejim değişmiştir. 1930’lu yılların bunalımlı günleri başta Avrupa’da olmak üzere faşist-otoriter rejimlerin hızla yayıldığı ve yeniden savaş hazırlıklarının hızlandığı bir dönem olmuştur (Kazgan, 2008: 43). Hobsbawm, 1929 krizi eğer gerçekleşmemiş olsaydı belki de Roosevelt ve Hitler gibi liderler ortaya çıkamayabileceğini ve Sovyetler Birliği’nin kapitalizmin rakibi olarak görülmeyebileceğini iddia etmiştir (Hobsbawm, 2014: 113).

Kriz sonrası süreçte devletin oldukça fazla güçlenmesi ve müdahalecilik anlayışının artması sonucu, piyasadan devletin tasfiyesi ve şirketlerin kontrolünün sağlandığı bir anlayışı savunan neoliberalizm anlayışı hızla dünyaya yayılmıştır. Özellikle ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher’in başlattığı “yeni sağ” akımı ile birlikte devletler hızla küçültülmüş ve organizasyon yapıları elden geçirilmiştir. Bu neoliberal uygulamalar da kamu yönetimine “Yeni Kamu Yönetimi” anlayışı olarak yansımıştır (Turan, E. 2015: 42). Devlet ekonomiden çekildikçe piyasa tamamen rekabetçi olmuştur. Bu da bazı karşıtları tarafından “Vahşi kapitalizm” olarak adlandırılan ekonomik liberalizmin çıkış noktasını oluşturmuştur (Kışlalı, 2018: 105). Nitekim Keynes’in politikaları her ne kadar devletleri ve devletçi anlayışı güçlendirse de, kapitalizmin aleyhine bir süreç işlememiş; aksine kapitalizm bu krizden daha da güçlenerek çıkmıştır.

Kısaca 1929 Dünya İktisadi Krizi, Birinci Dünya Savaşı’nın; İkinci Dünya Savaşı da, 1929 Dünya İktisadi Krizinin en büyük sonuçlarından birisi olmuştur. 19. Yüzyılda Adam Smith’in fikirleri ışığında kabul edilen liberal ekonomi politikaları ve klasik iktisatçıların fikirleri, 1929 krizinin çözümü sürecinde yetersiz kalmışlardır. Bunun üzerine Keynes tarafından devletin sahaya inmesi ve kontrolü eline almasına yönelik politikalar önerilmiş ve dünyanın çoğunda da bu öneriler kabul görmüştür. Ancak ipleri eline alan devletler fazlasıyla büyümüş, güçlenmiş ve giderek otoriter yapılara dönüşmeye başlamışlardır. Örneğin Keynes’in bahsettiği ekonomide tam istihdam hedefine ilk ulaşan Almanya, İkinci Dünya Savaşı’nda başrolü üstlenmiştir. Sadece Almanya’da değil dünyanın her yerinde gerek demokratik gerek antidemokratik yöntemlerle iktidara faşist, otoriter ve baskıcı yönetimler idareyi ele almışlardır. Aşırı devletleşme ve otoriterleşme de aşırı bir milliyetçilik, ırkçılık ve hatta şovenizmin temellerini atmış ve bu da dünyanın yaşadığı en kanlı olaylardan birisi olan İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesinin nedenlerinden biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından ise özellikle 1950’li yıllarda otoriter rejimler etkilerini kaybetmeye başlamış, demokrasiye dönüş adımları atılmaya başlanmış ve kapitalizmin kaldığı yerden devam etmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu da bir süre sonra Keynesyen politikaların eleştirilmesine, Yeni Sağ ve Neoliberal akımların güçlenmesine ortam hazırlamıştır.

Yukarıdaki paragrafta anlatılan olayların Türkiye’de nasıl cereyan ettiği incelenecek olursa: Türkiye Cumhuriyeti Birinci Dünya Savaşı’ndan henüz çıkmış ve ağır zayıflarını telafi etmeye çalışan genç bir devlettir. Küresel sisteme entegre olabilmek için kurucu ideolojinin en temel hedefi her zaman bir “milli burjuva” sınıfı yaratmak ve ekonomiyi millileştirebilmektir. İzmir İktisat Kongresi ile bu hedefler açıkça belirtilmiş ve çalışmalar yapılmıştır. Ancak bir türlü istenen seviyeye gilememiş ve 1929 yılında da iktisadi krizin patlak vermesi sonucu Türkiye’de de ekonomiyi devlet müdahil

¹⁴ “İlman.”

olmuştur. Ancak Türkiye'nin kapitalist sistem içerisindeki konumu her zaman gelişmiş ülkelerden farklı konumda seyretmiştir çünkü Türkiye, Osmanlı zamanları da dahil kapitalist sisteme hiçbir zaman tam anlamıyla entegre olamamıştır. Nitekim Türk burjuvazisinin gelişim göstermeye başladığı çağ, batı burjuvazisinin emperyalist-tekelci evresinin olgunluk çağına denk gelmektedir (Şaylan, 1986: 209). Bu nedenle de 1929 krizinden diğer ülkeler kadar derinden etkilenmemiştir.

Türkiye'de de dünyadakine paralel olarak bir otoriterleşme süreci başlamıştır. Nitekim 1950 yılına kadar ülkede tek parti rejimi ile idare sağlanmıştır. 1950 yılına gelindiğinde yine dünyayla paralel olarak demokratikleşme adımları atılmış ve çok partili hayata geçilmiştir. Ekonomide liberalleşme rüzgarlarının da etkisi ile Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Akabinde yine dünya ile paralel olarak Yeni Sağ ve Neoliberal akımları takiben Türkiye'de de bu çizgide ilerleyen Anavatan Partisi iktidar koltuğuna oturmuştur.

Özetle dünya siyaseti, iktisadi olayların etkisi ile şekillenmiş; Türkiye de genelde bu dünya siyasetinin içine dahil olmaya çalışmıştır. Bunun en temel göstergesi de Cumhuriyet'in kurulmasının ardından kurucu kadronun oldukça liberal yaklaşımlar sergilemesi ve en temel hedefinin milli bir burjuvazi sınıfı yaratmak olmasıdır. Fakat 1929 buhranı ile liberal politikaların zarar görmesi sonucu Türkiye'de aslında mecburi bir "devletçilik" politikasına geçilmiştir. 1930'lu yıllarda her ne kadar Devletçilik politikaları başlamış olsa da Kemalist kadro milli burjuvazi yaratma hedefinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir.

İlker Parasız, 2011 yılında yayınladığı çalışmasında 1929 depresyonundan çıkmayı sağlayan politikaların Keynesçi politikalar değil sosyalist politikalar olduğunu iddia etmiştir (Parasız, 2011: 81). Nitekim sosyalist bir rejime sahip olan SSCB'nin krizden pek fazla etkilenmemesi, yine aynı şekilde kapitalizmle tam anlamıyla bütünleşmemiş ülkelerin de krizden pek fazla etkilenmemesi burada üzerinde durulması gereken bir husustur. Yine Keynes'in tavsiyelerini yayınlamasından çok önce Nazi Almanyası'nın ve Japon İmparatorluğu'nun krizin olumsuz etkilerinden kurtulmuş olmaları da bu hususta göze çarpmaktadır. Bu hususta 1929 krizi ile devletlerin merkezileştiği, otoriterleştiği ve totaliterleştiği gerçeği bu çalışmada gözler önüne serilmiştir. Hatta bunlara ek olarak bütün dünyanın kısa da olsa bir sosyalizm denemesi yaptığı ancak kapitalizmin cazibesinin buna engel olduğu fikri geliştirilebilecektir. Gerçekten krizden kurtulmayı Keynesçi politikaların mı yoksa sosyalist politikaların mı sağladığı konusu ise oldukça tartışmaya değer bir konu olarak düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Aktan, C. C. (2008). *Yeni iktisat okulları*. Ankara: Seçkin.
- Alkin, E. (1980a). Dış ekonomik ilişkiler (A). M. Yaşa (Ed.), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978* içinde (335-402), İstanbul: APA Ofset Basımevi.
- Alkin, E. (1980b). Para, kredi, banka. M. Yaşa (Ed.), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978* içinde (462-551), İstanbul: APA Ofset Basımevi.
- Armaoğlu, F. (1987). *20. Yüzyıl siyasî tarihi cilt: 1 (1914-1980)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bakırtaş, İ. ve Tekinşen, A. (2004). Dünya savaşları ve büyük buhran arasındaki etkileşimin ekonomi politikası. *S.Ü. SBE Dergisi*, 12(88). 83-100.
- Barışık, S. ve Barış, A. (2015). 1929 büyük bunalımı ve 2008 küresel krizinde uygulanan politikaların karşılaştırılması. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 10(1). 239-262.
- Beaud, M. (2018). *Kapitalizmin tarihi 1500-2010* (3. Baskı). F. Başkaya (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Bilgili, Y. (2012). *Karşılaştırmalı iktisat okulları ders notları (Makro iktisadın teorik esasları)* (8. Baskı). İstanbul: İkinci Sayfa.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Braudel, F. (2014). *Kapitalizmin kısa tarihi* (2. Baskı). İ. Yerguz (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Brenner, R. (2007). *Ekonomide hızlı büyüme ve balon dünya ekonomisinde ABD'nin yeri*. B. Akalın (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, M. (2003). 1929 Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye'de devletçiliğe geçiş. *Bilig*. 26. 77-101.

- Demirel, D. (2006). Küresel ekseninde devletin yeni kimliği: Etkin Devlet. *Sayıştay Dergisi*. 60.105-128.
- Eğilmez, M. (2010). *Büyük resesyon*, 14 Ekim 2020 tarihinde Radikal: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mahfi-egilmez/buyuk-resesyon-992524/> adresinden alındı.
- Eğilmez, M. (2012). Kapitalizm ve üç büyük krizi, 14 Ekim 2020 tarihinde Kendime Yazılar: <http://www.mahfiegilmez.com/2012/03/kapitalizm-ve-uc-buyuk-kriz.html> adresinden alındı.
- Erbay, R. ve Hemen, B. (2019). 1929 ekonomik buhranının Türk Ekonomisi'ne etkileri ve buhran döneminde Keynesyen yaklaşım. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(3). 124-130.
- Galbraith, J.K. (2009). *Büyük Kriz 1929*. E. N. Akbaş (Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Gazier, B. (2018). *Büyük Buhran 1929 Krizi*. A. Gür (Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Guran, T. (1991). *İktisat tarihi*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Heilbroner, R. L. (2013). *İktisat düşünceleri büyük iktisat düşüncülerinin yaşamları ve fikirleri* (3. Baskı). A. Tartanoğlu (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Heywood, A. (2012). *Siyaset* (6. Baskı). B.B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla (Çev.). İstanbul: Adres Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2014). *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 aşırılıklar çağı*. Y Aloğan (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Işık, N. ve Duman, E. (2012). 1929 ekonomik buhranı ve 2008 küresel krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2)1. 73-101.
- Kazgan, G. (1993). *İktisadi düşünce veya politik iktisadın evrimi*. (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2008). *Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2001) 'Ekonomi Politik' açısından bir inceleme* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2018). *Siyasal sistemler siyasal çatışma ve uzlaşma*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Kindleberger, C. P. ve Aliber, R.Z. (2014). *Çılgınlık, panik ve çöküş finansal krizler tarihi*. (2. Baskı). Ü. Şensoy (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Korum, U. (1982). *Atatürk dönemi ekonomi politikası ve Türkiye'nin ekonomik gelişmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Köylüoğlu, B. (2016). *Japonya'nın bunalıma giden yolu*, 2 Haziran 2020 tarihinde Strateji & Finans. <https://www.stratejivefinans.com/japonyanın-bunalima-giden-yolu/> adresinden alındı.
- Kuyucuklu, N. (1985). *İktisadi olaylar tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBF Yayını.
- Manisalı, Erol (1980). İktisat politikası: İlkeler ve uygulamalar. M. Yaşa (Ed.) *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978 içinde* (76-106), İstanbul: APA Ofset Basımevi.
- Nere, J. (1980). *1929 krizi*. V. Toprak (Çev.), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Parasız, İ. (2011). *1929 dünya büyük ekonomik krizi dünyada ve ülkemizde etkileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Parlak, B. (2016). *Yönetim bilimi ve çağdaş yönetim teknikleri* (3. Baskı). İstanbul: Beta.
- Roubini, N. ve Mihm, S. (2012). *Kriz ekonomisi dünya ekonomisinin çöküşü ve geleceği*. I. Tezcan (Çev.). İstanbul: Pegasus Yayıncılık.
- Skousen, M. (2016). *İktisadi düşünce tarihi modern iktisadın inşası* (7. Baskı). M. Acar, E. Erdem ve M. Toprak (Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Şaylan, G. (1986). *Türkiye'de kapitalizm bürokrasi ve siyasal ideoloji*. Ankara: V Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1977). *1929 dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekinsoy, Y.E. (2020). 1929 dünya ekonomik buhranı ve Türkiye'de devletçilik politikaları. M. Turan (Ed.), 95. *yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi, sosyal ve ekonomik hayat (1918-1938) Cilt-I* içinde. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Troçki, L. (1921). *Yükseliş ve kriz üzerine*. 12 Mayıs 2020 tarihinde Sınıf Mücadelesinde Marksist Tutum: <https://marksist.net/ceviriler/yukselis-ve-kriz-uzerine.htm> adresinden alındı.
- Turan, E. (2015). *Kamu yönetiminde reform*. Konya: Palet Yayınları.
- Turan, E. (2017). *Siyaset*. Konya: Palet Yayınları.
- Turan, M. (2002). Atatürk'ün devletçilik ilkesi: Hedef ve uygulamalar. *Kafalı Armağanı* içinde. Ankara: Akçağ Yayınları.

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye'deki krizlerin ortaya çıkış nedenleri ve ekonomik kalkınmaya etkisi. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 4(1). 56-80.

Ülgener, S. (2006). *Tarihte darlık buhranları ve iktisadi muvazenesizlik meselesi*. İstanbul: Derin Yayınları.

Üşür, İ. (2011). *Ekonomi politik: Zarif mezar taşları?*, 5 Haziran 2020 tarihinde Praksis: <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/010-09.pdf> adresinden alındı.

Wallerstein, I. (2016). *Tarihsel kapitalizm ve kapitalist uygarlık* (7. Baskı). N. Alpay (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Wood, E. M. (2016). *Sermaye imparatorluğu* (2. Baskı). O. Köymen (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Wood, E. M. (2017). *Kapitalizmin arkaik kültürü* (3. Baskı). O. Köymen (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

Yardımcı, M.E., İnce, M. R. ve Ekiz, R. (2017). *1929 dünya ekonomik krizinin sebepleri ve sonuçları üzerine bir değerlendirme*, 1 Haziran 2020 tarihinde Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları: <http://library.ecoei.org/wp-content/uploads/articles/1929-D%C3%BCnya-Ekonomik-Krizinin-Sebepleri-ve-Sonu%C3%A7lar%C4%B1-%C3%9Czerine-Bir-De%C4%9Ferlendirme.pdf> adresinden alındı.

Yaşa, M. (1980). Kamu maliyesi. M. Yaşa (Ed.), *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923-1978 içinde* (556-651). İstanbul: APA Ofset Basımevi.

Yenal, O. (2013). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi* (4. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Extended Abstract

Politics is intertwined with economics and society at almost every stage. Voting behavior, party systems, social divisions and the main source of conflicts are economics. The promises of political parties in a country generally develop along economic axes such as reducing unemployment, decreasing inflation, and increasing growth. As a matter of fact, election results are generally shaped according to the economic situation of the country. In other words, politics cannot be understood without addressing economic and social developments. The effects of economic changes and events on the shaping of states, politics, social transformations, histories, geographies, constitutions and even religions are undeniable. Today's modern world system Capitalism, by its nature, lives with ups and downs. So in modern capitalism crises are standard, not exceptional. Nevertheless, it is the biased interpretation of communist and socialist writers in particular to hold capitalism responsible for all kinds of disasters to subvert all crises to the nature of the capitalist system. In other words, they portray pre-capitalist life as a smooth and peaceful world, and this is a rather erroneous and exaggerated view. The basic goal of the research is to make sense of the radical changes caused by the crisis. For this goal, first of all, the pre-crisis environment was considered and then the causes and consequences of the crisis were examined. It is aimed to explain what kind of measures the states affected by the crisis in the event of the 1929 Crisis took, how these measures affected the state structures and how the states become increasingly authoritarian, how the crisis brought about changes in the politics and administration of the world and Turkey. 1929 Crisis was recorded as the biggest economic crisis of humanity in known history. The cause of the crisis, which has caused important problems all over the world, is still not fully determined among economists. The classics attributed the cause of the crisis to the high real wages. Keynes, on the other hand, argued that the cause of the crisis was a lack of effective demand. Monetarists saw the failure of the money supply to increase in time and sufficiently as the cause of the crisis. According to the new classics, the cause of the crisis is the negative shaping of expectations. Although the 1929 World Economic Crisis emerged in the USA, it has been a case that has felt its impact all over the world. It emerged in 1929 and continued during the 1930s, and this process was named as Great Depression. The 1929 Crisis has many socio-economic consequences, but this study focused on the impact of the crisis on the states. In this context, in this study, the changes in state systems and international relations as a result of the 1929 World Economic Crisis were examined in point of the effects of the crisis. On the upshot in research, it was determined that states became increasingly authoritarian with the statist policies adopted in the world after the 1929 crisis and this caused the Second World War. In addition, the 1929 Crisis has brought about

changes in political and public ideas. Between 1931-1933, while radical right gained power in Western Europe, the left seriously lost its power. Perhaps the most fundamental and shocking consequence of the crisis was the establishment of militarist, nationalist and aggressive governments, and this world order issued an invitation to the Second World War. Between 1930 and 1931, the government and regime changed as a result of the military coup in 10 countries. The depressive days of the 1930s were a period when fascist-authoritarian regimes, especially in Europe, spread rapidly and preparations for war were accelerated again. Perhaps leaders like Roosevelt and Hitler would not have emerged and capitalism would not be seen as the rival of the Soviet Union if the crisis of 1929 has not materialized. With World War II, an endless war ideology met the needs of new imperialism. With this endless war, nation states have ceased to be the main actors. A world has emerged where non-state opponents without borders i.e. terrorists are the biggest threat. Also Turkey's which couldn't be fully integrated into the capitalist system; developments in parallel with the world in order to adapt with the world are also discussed. In addition to these, the idea that the whole world is making a short attempt at socialism, but that the appeal of capitalism prevents this, can be developed. Whether Keynesian policies or socialist policies really provide relief from the crisis is considered as a highly controversial issue. Thus, one of the main conclusions to be drawn from the research is that economics and politics should always be handled as a whole.

ETİK BEYAN

Bu çalışma, klinik veya deneysel bir çalışma olmayıp insanlar veya hayvanlar üzerinde yapılmamıştır. Dolayısıyla TR Dizin'in 2020 yılında zorunlu kıldığı "etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel, insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir" kriteri kapsamına girmemektedir. Bu nedenle bu çalışma için herhangi bir etik kurul iznine başvurulmamıştır. Sorumlu yazar, Berkan GÜNGÖR'ün "1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye'ye Yansımaları" başlıklı bu çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olduğunu; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmadığını; karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi Yayın Kurulu'nun hiçbir sorumluluğunun olmadığını; tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu ve bu çalışmanın herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiş olduğunu taahhüt eder.